

**O‘ZBEKISTONDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORAT TIZIMINI
XORIJDAGI TAJRIBA ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH***Ibrogimov Ismoil Mansurbek o‘g‘li**O‘zbekiston Respublikasi**Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi*

Davlat moliyasini samarali boshqarish mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlarning natijadorligini ta’minlovchi asosiy omillardan biridir. Davlat budjeti mablag‘lari cheklangan iqtisodiy resurs hisoblanganligi sababli ularni shakllantirish, taqsimlash va sarflash jarayonida qonuniylik, maqsadlilik, tejamkorlik hamda samaradorlikni ta’minlash alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan davlat moliyaviy nazorati faqat moliyaviy qonunbuzilishlarni aniqlaydigan vosita sifatida emas, balki budjet mablag‘larining samarasiz sarflanishining oldini olish, davlat dasturlarining natijadorligini baholash, fiskal risklarni aniqlash va davlat boshqaruvi sifatini oshirishga xizmat qiladigan kompleks mexanizm sifatida qaralishi zarur.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda davlat auditi va moliyaviy nazorati tizimini an’anaviy moliyaviy taftish modelidan zamonaviy audit va strategik tahlil modeliga o‘tkazish bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirilmogda. Jahon bankining 2024-yilgi PEFA baholashi ham 2020–2024-yillardagi davlat moliyasini boshqarish islohotlari natijasida sezilarli rivojlanishga erishilganini, huquqiy baza modernizatsiya qilinganini hamda budjet jarayonida hisobdorlik va shaffoflik tamoyillari kuchayganini qayd etadi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba davlat moliyaviy nazoratining samaradorligi faqat aniqlangan moliyaviy buzilishlar miqdori bilan emas, balki oldi olingan yo‘qotishlar, budjet xarajatlarini optimallashtirish, davlat dasturlarining natijadorligini oshirish va aniqlangan tizimli kamchiliklarning qayta takrorlanishini kamaytirish bilan baholanishi lozimligini ko‘rsatadi.

Davlat moliyaviy nazorati davlatning moliyaviy resurslarini boshqarish jarayonining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Uning asosiy vazifasi davlat moliyaviy resurslarining shakllanishi va sarflanishida qonunchilik talablariga rioya etilishi, mablag‘larning belgilangan maqsadlarga yo‘naltirilishi va davlat xarajatlarining iqtisodiy samaradorligini ta’minlashdan iborat. Zamonaviy sharoitda davlat moliyaviy nazoratining mazmuni kengayib bormogda. Agar ilgari nazoratning asosiy maqsadi moliyaviy xato yoki qonunbuzilishni aniqlashdan iborat bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda audit davlat dasturi yoki loyihasiga sarflangan mablag‘ evaziga qanday iqtisodiy va ijtimoiy natija olinganini ham baholashi kerak.

O‘zbekistonda davlat tashqi auditi tizimida O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi alohida o‘rin tutadi. So‘nggi islohotlarda uning faoliyati ham “moliyaviy

taftishchi” modelidan davlat xarajatlarining natijadorligini baholaydigan zamonaviy institut modeliga o‘tkazilmoqda. Xususan, Hisob palatasining 2025-yil faoliyati yakunlariga ko‘ra, amalga oshirilgan nazorat va tahliliy tadbirlar natijasida 8,1 trln so‘mlik budjet xarajatlari maqbullashtirilgan. Aniqlangan tizimli muammolarni bartaraf etish maqsadida qariyb 40 ta normativ-huquqiy hujjatni ishlab chiqish yoki takomillashtirish bo‘yicha takliflar kiritilgan va ular asosida 26 ta qonunchilik hujjati takomillashtirilgan. Shuningdek, davlat moliyaviy nazoratini raqamlashtirish doirasida turli idoralarning 21 ta axborot tizimi o‘zaro integratsiya qilingan. Mazkur jarayon inson omilini kamaytirish, ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish va moliyaviy xavflarni oldindan aniqlash imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Bu natijalar davlat moliyaviy nazoratining vazifasi “xato sodir bo‘lgandan keyin uni topish” modelidan “xato va samarasiz xarajat yuzaga kelishidan oldin uni aniqlash va oldini olish” modeliga o‘tayotganini ko‘rsatadi.

Jahon bankining 2024-yilgi Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) baholashida O‘zbekistonda 2019-yildagi avvalgi baholashga nisbatan sezilarli rivojlanish qayd etilgan. Xususan, Budjet kodeksining takomillashtirilishi o‘rta muddatli va natijaga yo‘naltirilgan fiskal siyosatga o‘tish uchun imkoniyatlarni kengaytirgani, budjet jarayonining rejalashtirishdan ijrogacha bo‘lgan bosqichlarida hisobdorlik va shaffoflik kuchaygani ta’kidlangan. Biroq xalqaro ekspertlar davlat moliyasini boshqarish tizimida hali takomillashtirilishi zarur bo‘lgan yo‘nalishlar mavjudligini ham ko‘rsatmoqda. Xalqaro valyuta jamg‘armasi tavsiyalarida davlat investitsiyalarini moliyalashtirish manbasidan qat’i nazar yagona tizimda baholash, kapital va joriy budjetlarni o‘zaro muvofiqlashtirish, fiskal risklarni chuqurroq baholash hamda davlat-xususiy sheriklik loyihalari bo‘yicha majburiyatlarni budjet jarayoni bilan integratsiya qilish zarurligi qayd etilgan. Shuningdek, IMF O‘zbekistonda 2025–2030-yillarga mo‘ljallangan davlat moliyasini boshqarish strategiyasi qabul qilinganini ijobiy baholagan. Bu davlat moliyaviy nazoratini alohida tekshiruv tadbirlari majmui sifatida emas, balki budjetni rejalashtirish, ijro etish, monitoring, audit va natijalarni baholashdan iborat yagona boshqaruv sikli doirasida rivojlantirish uchun muhim asos hisoblanadi.

Rivojlangan davlatlar tajribasini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy davlat moliyaviy nazoratida uchta asosiy yo‘nalish ustuvor hisoblanadi:

birinchidan — moliyaviy audit;

ikkinchidan — muvofiqlik auditi;

uchinchidan — samaradorlik auditi.

Moliyaviy audit moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini baholashga qaratilgan bo‘lsa, muvofiqlik auditi operatsiyalarning amaldagi qonunchilikka muvofiqligini tekshiradi. Samaradorlik auditi esa davlat mablag‘larining tejamkorlik (economy), samaradorlik (efficiency) va natijadorlik (effectiveness) mezonlari asosida

ishlatilganligini baholaydi. Aynan uchinchi yo‘nalish O‘zbekiston uchun alohida ahamiyatga ega. Masalan, davlat dasturiga 1 trln so‘m sarflangani va barcha xarajatlar qonuniy amalga oshirilgani ushbu dasturni avtomatik ravishda samarali deb hisoblash uchun yetarli emas. Nazorat organi mazkur 1 trln so‘m evaziga qancha ijtimoiy yoki iqtisodiy natija yaratilganini ham baholashi kerak.

Xorijiy tajribaning muhim jihati shundan iboratki, nazorat organlari barcha tashkilotlarni bir xil darajada tekshirishga intilmaydi. Buning o‘rniga riskka asoslangan audit mexanizmi qo‘llanadi. Ya‘ni moliyaviy operatsiyalar hajmi katta, oldingi tekshiruvlarda ko‘p kamchilik aniqlangan, davlat xaridlari ulushi yuqori yoki murakkab investitsiya loyihalarini amalga oshirayotgan tashkilotlarga yuqoriroq risk darajasi beriladi. Natijada audit resurslari eng yuqori xavf mavjud bo‘lgan obyektlarga yo‘naltiriladi.

O‘zbekistonda bu yo‘nalishda muayyan amaliy baza shakllanmoqda. Hisob palatasi 2025-yil faoliyatida “Masofaviy audit” axborot tizimidan foydalanib, budjet mablag‘larining sarflanishini onlayn monitoring qilish va moliyaviy xato hamda kamchiliklarni barvaqt aniqlash mexanizmlarini rivojlantirdi. Kelgusida ushbu tizimni G‘aznachilik, davlat xaridlari, soliq, bojxona, davlat aktivlari, davlat qarzi va boshqa tegishli ma‘lumotlar bazalari bilan chuqurroq integratsiya qilish maqsadga muvofiq. Masalan, davlat tashkiloti odatdagi narxdan keskin yuqori narxda mahsulot xarid qilayotgan bo‘lsa, axborot tizimi avtomatik ravishda “risk signal” shakllantirishi mumkin. Natijada auditor mablag‘ sarflanib bo‘lgandan keyin emas, xarid jarayonining o‘zida riskni aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda davlat moliyaviy nazorati tizimi so‘nggi yillarda sezilarli transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Jahon bankining 2024-yilgi PEFA baholashi davlat moliyasini boshqarishning huquqiy va institutsional asoslarida sezilarli rivojlanish mavjudligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, IMF baholari o‘rta muddatli budjetlashtirish, davlat investitsiyalarini boshqarish, fiskal risklar, davlat-xususiy sheriklik va fiskal hisobotlar sohalarida islohotlarni davom ettirish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Hisob palatasining 2025-yildagi faoliyati natijasida 8,1 trln so‘mlik budjet xarajatlarining maqbullashtirilgani, 26 ta qonunchilik hujjatining takomillashtirilgani va 21 ta axborot tizimining integratsiya qilingani nazorat tizimida natijadorlik va raqamlashtirishga yo‘naltirilgan yondashuv kuchayayotganidan dalolat beradi. Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy davlat moliyaviy nazorati moliyaviy xatoni aniqlash bilangina chegaralanmaydi. Uning asosiy maqsadi davlat mablag‘laridan foydalanishning iqtisodiy va ijtimoiy natijadorligini oshirishdan iborat. Shu sababli O‘zbekiston uchun istiqbolli model “raqamli + riskka asoslangan + preventiv + natijadorlikka yo‘naltirilgan davlat auditi” modeli hisoblanadi.

Bunday tizimda sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili riskni aniqlaydi, auditor yuqori riskli operatsiyani professional baholaydi, samaradorlik auditi davlat xarajatining natijasini aniqlaydi, ochiq hisobot va parlament nazorati esa davlat organlarining hisobdorligini ta'minlaydi. Natijada davlat moliyaviy nazorati budjet mablag'larining qonuniy sarflanishini tekshiruvchi tizimdan davlat resurslarining har bir so'midan maksimal ijtimoiy-iqtisodiy natija olishga xizmat qiluvchi strategik boshqaruv institutiga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Allen R., Hemming R., Potter B.H. The International Handbook of Public Financial Management. – London: Palgrave Macmillan, 2023.
2. Malikov T.S., Haydarov N.H. Davlat budjeti. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2017. – 84 b.
3. Schick A. A Contemporary Approach to Public Expenditure Management. – Washington, D.C.: World Bank Institute, 2018.
4. Srojiddinova Z.X. O'zbekiston Respublikasi budjet tizimi. Darslik. – Toshkent: InfoCOM.UZ, 2020. – 500 b.
5. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik. – Toshkent: Noshir, 2012. – 712 b.